

نقش خانواده در پیشگیری از اعتیاد نوجوانان

چکیده

زمینه و هدف: اعتیاد به مواد مخدر یک مشکل فراگیر جهانی است که بسیاری از جوامع بشری را نگران کرده است. این پدیده در ابتدا، تصویری از یک مساله مخاطره آمیز فردی را منعکس می سازد، حال آنکه یک معضل اجتماعی، اقتصادی، بهداشتی و امنیتی درکشورهاست. در این مقاله بر آن هستیم که نقش محیط خانواده را در پیشگیری از اعتیاد نوجوانان در ابعاد مختلف تبیین کنیم و در پایان بتوانیم قدمی در روشن تر شدن این موضوع برداریم.

نتیجه گیری: شیوع پدیده اعتیاد با سرعت در جهان و کشورمان در حال افزایش است و درصد زیادی از آمار معتادان به مواد مخدر کشور بر جوانان و نوجوانان اختصاص دارد. عوامل زیادی می تواند یک فرد را مستعد اعتیاد به مواد مخدر سازد و در مقابل، عوامل پیشگیری کننده ای نیز وجود دارد که فرد را از گرفتار شدن در دام اعتیاد محافظت می کند. ((خانواده)) از جمله عوامل پیشگیری کننده و گاهی مستعد کننده می باشد که نقش عمده ای در کمک به اعضا به ویژه فرزندان در حال گذر از دوره پر تلاطم نوجوانی بر عهده دارد. در هر حال امروزه اعتیاد مساله چالش انگیز دنیاست و سبب شده تا مسئولان رویکرد های مختلف و موثری برای پیشگیری از آن داشته باشند؟ یکی از این رویکردها سازماندهی نقش خانواده در این امر است.

کلیدواژه ها: خانواده، نوجوان، اعتیاد

حمید آسایش

کارشناس ارشد روانپرستاری

عضو هیات علمی دانشکده پرستاری و مامایی

دانشگاه علوم پزشکی گرگان

قنبر دوحی

کارشناس ارشد مدیریت خدمات بهداشتی و درمانی

عضو هیات علمی دانشکده پرستاری و مامایی دانشگاه

علوم پزشکی گرگان

حسین رحمانی

کارشناس ارشد پرستاری داخلی و جراحی

عضو هیات علمی دانشکده پرستاری و مامایی

دانشگاه علوم پزشکی گرگان

حسین نصیری

کارشناس ارشد اصول و فنون و مدیریت خدمات

پرستاری عضو هیات علمی دانشکده پرستاری و مامایی

دانشگاه علوم پزشکی گرگان

علی عباسی

کارشناس ارشد پرستاری داخلی و جراحی

عضو هیات علمی دانشکده پرستاری و مامایی

دانشگاه علوم پزشکی گرگان

نویسنده مسئول: حمید آسایش

پست الکترونیکی: hasayesh@gmail.com

نشانی: گرگان، کیلومتر ۲ جاده گرگان به ساری

دانشگاه علوم پزشکی گلستان (بنیاد فلسفی)

دانشکده پرستاری و مامایی بویه گرگان

تلفن: ۰۱۷۱-۴۴۲۶۹۰۰

نمابر: ۴۴۲۵۱۷۱

وصول مقاله: ۸۷/۹/۵

پذیرش مقاله: ۸۷/۱۰/۳۰

مقدمه

در چند دهه اخیر آمار تکان دهنده شیوع سوء مصرف و وابستگی به مواد مخدر در بین جوانان و نوجوانان رو به افزایش گذاشته است (۲ و ۱). به علت پنهان بودن این پدیده آمار دقیقی از شیوع سوء مصرف و وابستگی به مواد مخدر در دست نیست، ولی براساس آمار سازمان ملل متحد اکنون تقریباً ۲۲۰ میلیون نفر معتاد در دنیا زندگی می کنند. در کشور ما نیز بنا به گزارش های سازمانهای مختلف حدود ۲-۳ میلیون نفر معتاد وجود دارد که حدود ۲۵۰ هزار نفر از آنها تزریقی هستند و تقریباً ۵-۲۰ درصد از این افراد به ویروس ایدز آلوده اند (۳). اعتیاد پدیده شوم قرن حاضر است و دارای ابعاد گسترده ای می باشد، از یک طرف رواج اعتیاد پیامدهای منفی زیادی از نظر اقتصادی، اجتماعی، بهداشتی و امنیتی به دنبال دارد و از طرف دیگر افزایش خطر ابتلاء به بیماریهایی مانند ایدز، انواع هپاتیت و چند بیماری دیگر اثرات زیان بار فراوانی برای فرد مبتلا، خانواده و اجتماع به دنبال دارد (۴) از این رو در حال حاضر مقوله پیشگیری از اعتیاد اهمیت ویژه ای دارد و باید در کنار درمان و توانبخشی افراد مبتلا، با تلاش بیشتری به آن پرداخته شود. کلیه افراد جامعه در کنار مسئولان امر، باید برای پیشگیری از این پدیده همکاری و همسویی کنند، از آنجا که خانواده خاستگاه هویت فرد (۵) و همچنین محوری ترین محیط تربیتی است، نقش بسزایی در حفظ سلامت روانی، اجتماعی و جسمانی اعضایش دارد (۶) و همه این موارد به همراه سایر کارکرد های خانواده در پیشگیری از ابتلای اعضای نوجوان به اعتیاد موثرند. رفتارهای ناهنجار نوجوانان، امروزه مساله عمده ای در آسیب شناسی خانواده به شمار می رود (۷) این مقاله به صورت مروری برای تبیین نقش خانواده در پیشگیری از اعتیاد نوجوانان نگارش شده است، جستجو برای جمع آوری مطالب با

واژه های کلیدی خانواده، نوجوان، سوء مصرف مواد و اعتیاد در منابع کتابخانه ای و پایگاههای اطلاعاتی از قبیل پایگاه اطلاعات علمی (SID)، Iranmedix، Sciencedirect، انجام یافت. مقالات و منابع مرتبط فارسی و لاتین پس از مطالعه در تدوین مطالب به کار گرفته شد.

نوجوانی، دوره ای حساس در زندگی

نوجوانی مرحله ای از سیر تحول آدمی است که به دلیل حساسیت ویژه، همواره مورد توجه بوده است. تغییر و تحول جسمی، روانی و اجتماعی این دوره مهم تلقی می شود (۸، ۹، ۱۰). نوجوانان به واسطه رشد سریع، نیازهای متفاوتی دارند. نیاز به استقلال فردی باعث میشود تا در مقابل والدین و مربیان مقاومت کنند (۱۱) نوجوانان ممکن است رفتارهای پرخطری مانند: مصرف دخانیات، الکل، مواد مخدر، رفتارهای جنسی نیز رفتارهای سانحه ساز مانند: رانندگی و ... داشته باشند. علل این رفتارها ممکن است دینامیکهای مقابله با ترس^۱، ترس از بی کفایتی، نیاز به اثبات هویت جنسی و دینامیکهای گروهی مانند فشار همسالان باشد (۹). در کل نوجوانان نیروی فعال و پویای جامعه اند و نمی توان این جمعیت را نادیده گرفت و باید نگرشها، ویژگیها، مشکلات و نیازهای آنها را شناخت و روش ارتباط و رفتار صحیح با آنها را به ویژه از جانب خانواده شناسایی و بازنگری نمود (۱۱).

خانواده و هویت نوجوان: عاملی موثر بر رفتار

نظریه پردازان رشد هر کدام از دیدگاهی خاص به دوره نوجوانی نگریسته اند و در این بین اریکسون بر هویت در برابر سردرگمی هویت در این دوره معتقد است و از نظر وی هویت از عوامل زیست شناختی، روانی و اجتماعی تاثیر می پذیرد (۸). هویت منسجم می تواند در برابر بسیاری از رفتارهای پرخطر از قبیل اعتیاد

اثر محافظ کننده داشته باشد (۱۲). خانواده به دلیل نوع روابط منحصر به فرد حاکم بر آن، اولین محل تجارب اجتماعی کودک در سالهای اول زندگی است. از این روی در شکل گیری هویت کودک نقش اساسی دارد و این هویت، اساس بسیاری از وقایع در آینده خواهد بود (۷). بنابراین آگاهی از نقش خانواده در نحوه شکل گیری هویت فرد، می تواند مفید واقع شود. شناخت خود با تولد آغاز می شود و والدین در شکل گیری ادراک از خود^۱ کودک نقش مهمی را ایفا می کنند، کودکانی که نیازهایشان در این تعامل برآورده شود، الگویی از خود ارائه می دهند که مفید بودن از مشخصه های آن است. اختلال در این تعاملات و تجربه های منفی میان والدین و کودک در آشفتگی سیستم خود بسیار موثر است (۱۳). کوهوت^۲ معتقد است که ناتوانی والدین در ابراز همدلی و در برآوردن نیازهای کودکان در سالهای اول زندگی، موجب می شود ساختارهای درون روانی به طور مناسب رشد نکند و انسجام یابی خود (هویت) با مشکلاتی روبرو می شوند (۱۳). با توجه به مطالب بالا اهمیت هویت منسجم و مثبت در پیشگیری از رفتارهای پرخطر مانند مصرف دخانیات، مواد مخدر و ... مشخص شد و با توجه به نقش بنیادین خانواده در شکل گیری هویت کودک، اعضای خانواده بویژه والدین می باید در این زمینه دانش کافی کسب کنند.

خانواده و علل گرایش نوجوانان به مواد مخدر

به نظر می رسد مصرف نوجوانان از مواد مخدر تا اندازه زیادی به روابط آنها با والدینشان بستگی دارد. خطر اعتیاد در فرزندان والدینی که دارای شیوه فرزندپروری دموکراتیک، احترام آمیز و پذیرا هستند و به ارزشهای خود پایبندند، کمتر از سایرین می باشد و در فرزندان والدینی که رابطه محبت آمیز با نوجوان و سایر

اعضا ندارند و نسبت به فرزندان خود بی توجه اند و از سویی رفتار اقتدارگرایانه و خصمانه را در پیش میگیرند، بیشتر از سایرین است (۱۴).

سوء مصرف و وابستگی به مواد مخدر در بین نوجوانان ممکن است علل فراوان و متنوعی داشته باشد، در این میان می توان به علل زیر اشاره کرد:

- ۱- تعارض بین نوجوان و والدین
 - ۲- فشار دوستان و همسالان
 - ۳- مشکلات و فشارهای روانی و عاطفی
 - ۴- حس کنجکاوی و تمایل به خطر کردن
 - ۵- دسترسی آسان به مواد مخدر در جامعه یا خانواده
 - ۶- خصوصیات رشدی دوران نوجوانی مانند مقاومت در برابر والدین، بحران هویت و مسائل مرتبط با بلوغ
 - ۷- گریز از ناملایمات زندگی مانند مشکلات خانوادگی، مسائل اقتصادی و ...
 - ۸- فرار از احساس حقارت و طرد شدگی
- با نگاهی گذرا به علل مستعد کننده گرایش نوجوانان به اعتیاد، در می یابیم که ریشه بسیاری از آنها را می باید در خانواده و مشکلات موجود در کارکرد های مختلف آن مانند کارکرد ارتباطی، عاطفی-حمایتی، اجتماعی سازی، تعیین حدود و مرزها و کارکرد کنترلی یا مدیریتی آن جستجو کرد (۱۵).

اثرات محیط خانواده در پیشگیری از اعتیاد نوجوانان

محیط خانواده^۳ دارای ابعادی مانند: جو روانشناختی، سبک فرزندپروری، روابط بین والدین و فرزندان، انسجام خانوادگی و ارتباط بین فرزندان است (۱۹، ۱۶، ۱۷). مطالعات نشان داده که شرایط روانشناختی خانواده مانند روابط عاطفی والدین و فرزندان، فرزندان

1- Self-Understanding

2- Kohot

3-Family Environment

بودند. همچنین آنها نشان دادند که هرچه هنجارها درونی شود میزان رفتارهای نابهنجار کاهش می یابد و از آنجایی که والدین در فرایند درونی سازی این ارزش ها نقش اساسی دارد می تواند در بروز رفتارهای نابهنجار موثر باشد (۷).

حقیقی و همکارانش (۱۳۸۱) در مطالعه ای نشان دادند که بین ابعاد مختلف جو عاطفی خانواده و سازگاری فردی و اجتماعی دانش آموزان ارتباط وجود دارد و در رشد و تکامل طبیعی فرد نوجوانان نقش موثری دارد (۲۲).

کدیور و همکارانش (۱۳۸۳) در تحقیقی پیرامون ساختار تعاملات خانواده و یا به عبارتی عملکرد خانواده با سبکهای مقابله ای اعضا با فشارهای روانی، نشان دادند که بین این دو متغیر ارتباط وجود دارد (۲۳).

پژوهش های دیگری نیز در حوزه خانواده و مسائل دوره نوجوانی انجام یافته است، این پژوهشها رابطه بین الگوی ارتباطی خانواده و شادکامی، سبکهای رفتاری خانواده و سلامت روان، کارکرد خانواده و خودپنداره نوجوانان را نشان می دهند (۲۸). با توجه به مطالعاتی که به آنها اشاره شد اجزای مختلف محیط خانواده، پیش بینی کننده بسیاری از رفتارهای نوجوانان است و اعتیاد پدیده ای است که با بسیاری از شاخصهای سلامت فردی و خانوادگی ارتباط دارد و ممکن است از تمامی اجزای محیط خانواده بطور مثبت یا منفی متاثر شود.

نتیجه گیری

همان طور که اشاره شد خانواده کارکرد های مختلفی دارد که نیازهای جسمی، روانی، اجتماعی و معنوی اعضایش را تامین می کند و در این میان کارکرد جو عاطفی خانواده در پیشگیری از ناهنجاریهای بیشمار از جمله اعتیاد، موثر است. از آنجا که نوجوانان یکی از اقشار آسیب پذیر جامعه و در حال شکل دهی به هویت بودند و بسیاری از مسائل را برای اولین بار تجربه می

با همدیگر و والدین نسبت به هم در ایجاد سازگاری، ارتقای سلامت روان، رشد مهارت های اجتماعی و پیشرفت و موفقیت تحصیلی و شغلی فرزندان، اثر تسهیل کننده یا بازدارنده دارد (۱۸،۶). تحقیقات زیادی در زمینه خانواده و ارتباط آن با برخی مسائل نوجوانان انجام شده که همه آنها نقش محیط خانواده را در آسیب شناسی رفتارهای پرخطر نوجوانان مانند اعتیاد، به اثبات رسانده اند. برای روشنتر شدن این رابطه به برخی از این پژوهش ها اشاره می شود:

محمدی و همکارانش (۱۳۸۴) نشان دادند که بین برخی متغیر های خانوادگی و افراد در معرض سوء مصرف مواد ارتباط معنادار وجود دارد و ایشان چنین نتیجه گرفتند که برای افزایش تاب آوری^۱ در برابر سوء مصرف مواد، لازم است تا مداخلات پیشگیرانه از سالهای اولیه عمر کودک از طریق آموزش والدین در زمینه مراقبت و محافظت کافی، و تلاش برای شکل دهی سبک دلبستگی ایمن، راهبردهای ایجاد و ارتقای اعتماد به نفس، کانون کنترل درونی و استفاده از مکانیسمهای مشکل مدار شروع شود (۲۰).

حیدری و همکارانش (۱۳۸۲) در مطالعه ای نشان دادند که خانواده در گرایش دانش آموزان دبیرستانی به مصرف سیگار تاثیر دارد و به این نتیجه رسیدند برای پیشگیری تجربه شروع و ادامه مصرف سیگار در این گروه سنی، آموزش و تشویق اعضای خانواده برای قطع مصرف سیگار اعضای خانواده لازم است و باید تلاش کرد تا محیطی آرام و صمیمانه در خانواده ایجاد کرد (۲۱).

روانبخش و همکارانش (۱۳۸۵) در پژوهشی به بررسی ارتباط بین خانواده و رفتارهای نابهنجار نوجوانان پرداختند و بیشترین درصد (۴۲/۳ درصد) نوجوانان دارای رفتار نابهنجار، متعلق به خانواده های بی سازمان

تا از این طریق سلامت همه اعضای خانواده را ارتقاء دهند و از گرفتار شدن فرزندان در دام مسائلی چون اعتیاد پیشگیری کنند.

کنند، نیاز به توجه و حمایت بیشتر و هوشیارانه تر دارند و والدین می توانند با آگاهی از ویژگیهای این دوره از رشد اجزای مختلف محیط خانواده و ارتباط آن با مسائل و مشکلات روانی اجتماعی فرزندان، مهارت هایی برای تدوین و تعدیل محیط خانواده کسب کنند

منابع

- (۱) یونسی، ج. محمدی، م. ر. استفاده از رویکرد نشر اطلاعات در برنامه های پیشگیری از اعتیاد نوجوانان. مجله دانشور رفتار. ۱۳۸۵. شماره ۱۶. ص ۱۰-۱.
- (۲) ممتازی، س. اعتیاد و خانواده. زنجان. نشر مهدیس. چاپ سوم. ۱۳۸۴. ص ۲۱۰-۱۵۹.
- (۳) www.salamtnews.com/ available 2008/6/13
- (۴) دالوندی، ع. ا. صدرالسات، ج. پژوهشی پیرامون مشکلات روانی اجتماعی نوجوانان پدر معتاد، فصلنامه توانبخشی، شماره چهارم و پنجم، بهار و تابستان ۱۳۸۵.
- (۵) مینوچین، س. خانواده و خانواده درمانی. ترجمه ثنایی، ب. تهران. نشر امیرکبیر. ۱۳۸۴.
- (۶) کرامتی، ه. مرادی، ع. منیژه، ک. بررسی و مقایسه کارکرد خانواده و سیمای روانشناختی فرزندان شاهد. فصل نامه نوآوری های آموزشی. ۱۳۸۴. شماره ۱۱. ص ۱۰۸-۹۰.
- (۷) روانبخش، م. ح. خانواده و رفتارهای ناهنجار نوجوان. فصلنامه علمی پژوهشی روانشناسی دانشگاه تبریز. ۱۳۸۵. سال اول. شماره ۲ و ۳. ص ۱۶۶-۱۳۵.
- (۸) نجفی، م. احدی، ح. دلاور، ع. بررسی رابطه کارایی خانواده و دینداری با بحران هویت. مجله دانشور رفتار. ۱۳۸۵. شماره ۱۶. ص ۲۶-۱۷.
- (۹) کاپلان و سادوک. خلاصه روانپزشکی (علوم رفتاری و روانپزشکی). ترجمه رفیعی. ح. و همکاران. تهران چاپ ارجمند. سال ۱۳۸۳. ص ۵۰-۴۸.
- (۱۰) آسایش، ح. بررسی بهداشت روان کودکان و نوجوانان در بلایا. مجله پرستاری امروز (بیمارستان روانپزشکی رازی). ۱۳۸۶. شماره ۳. ص ۲۲-۲۷.
- (۱۱) گلچین، م. تمایل به پرخاشگری در نوجوانان و نقش خانواده. مجله دانشگاه علوم پزشکی و خدمات درمانی قزوین، ۱۳۸۱، شماره ۲۱، ص ۳۶-۴۱.
- (۱۲) کوشان، م. واقعی، س. روان پرستاری. تهران انتشارات، اندیشه رفیع. ۱۳۸۵. ص ۱۳۰-۱۲۰.
- (۱۳) رضائیان، ح. محسنی، ن. محمدی، م. غباری بناب، ب. سرمدی، ز. غلامعلی لواسانی، ب. سرمد، ز و همکاران. بررسی مدل علیتی متغیر های خانواده، ادرارک خود نوجوانان و اختلال سلوک. مجله پژوهشی حکیم. ۱۳۸۵ دوره نهم. شماره سوم. ص ۳۷-۳۲.
- (۱۴) ماسن، پ. ه. کیگان، ج. هوستون، آ. کانجر، ج. رشد و شخصیت کودک. ترجمه یاسایی، مهشید. تهران. نشر مرکز کتاب ماد. چاپ یازدهم. ۱۳۷۶. ص ۶۱۱-۶۰۶.
- (15) Vancarolis E.M., Carson V.B., Shoemaker N.C., Foundations of Psychiatric Mental Health Nursing A Clinical Approach, 5th, 2006, p:763-764.
- (16) Sil Kim, H. Soo Kim, H. Development of a family dynamic environment scale for Korean adolescents. Journal of Public Nursing. 2003. 24(4): 372-381.
- (17) Friedman, MM. Bowden, VR. Jones, EG. Family nursing: research, theory and practice. New Jersey. Prentice Hall. 2003: 248-250.
- (۱۸) آسایش، ح. حیدری، ف. استفاده از دعا به عنوان یک رویکرد معنوی در مداخلات روانشناختی با تاکید بر دعاهاى امام سجّاد (ع) در صحنه سجّادیه. مجله علمی دانشکده پرستاری و مامایی بویه گرگان. دوره چهارم. شماره ۲. پاییز و زمستان ۱۳۸۶.
- (19) Bomar, PJ. Promoting health in family: applying family research and theory to nursing practice, Philadelphia. Saunders. 3th. 2004.
- (۲۰) محمدی، م. جزایری، ع. رفیعی، ا. جوکار، ب. پورشهباز، ع. بررسی متغیر های خانوادگی و فردی در افراد در معرض سوء مصرف مواد. فصلنامه علمی پژوهشی توانبخشی. ۱۳۸۴. دوره ششم. شماره ۲۰. ص ۳۶-۳۱.
- (۲۱) حیدری، غ. شریفی، ه. حسینی، م. مجدی، م. تاثیر خانواده در گرایش به مصرف سیگار در دانش آموزان دبیرستانی شهر تهران.

- 25) Stuart GW, Laraia MT. principles and practice of psychiatric nursing. 8th edition. mosby 2005. P: 683-684.
- 26) Moher MK. Johnson's. Psychiatric –mental health nursing. 6th edition. lippincott William&wilkins. 2006. P: 687-688.
- 27) Sandhu D. Tung S. Role of Emotional Autonomy and Family Environment in Identity Formation of Adolescent. Pakistan Journal of Psychological Research; 2006;Vol 21, No1-2; ProQuest Psychology Journals .pg. 1-16.
۱۳۸۲. مجله علمی نظام پزشکی جمهوری اسلامی ایران. ۱۳۸۵. دوره ۲۴. شماره ۱. ص ۳۱-۲۴.
- ۲۲) حقیقی، ج. شکرکن، ح. موسوی شوشتری، م. بررسی رابطه جو عاطفی خانواده با سازگاری دانش آموزان دختر پایه سوم راهنمایی اهواز. مجله علوم تربیتی و روانشناختی. ۱۳۸۱. دوره سوم. سال نهم. شماره ۱. ص ۱۰۸-۷۹.
- ۲۳) کدیور، پ. اسلامی، ع. فراهانی، م. بررسی ساختار تعاملات خانواده (عملکرد خانواده) با سبک های مقابله با فشار های روانی و تفاوت های جنسیتی در دانش آموزان دختر پیش دانشگاهی. مجله روانشناسی و علوم تربیتی. ۱۳۸۳. شماره ۲. ص ۱۲۳-۹۷.
- ۲۴) گلچین، م. نصیری، م. نجمی، ب. بشر دوست، ن. ارتباط عملکرد خانواده با برخی ویژگیهای روانی نوجوانان دختر و پسر. مجله پژوهش در علوم پزشکی، سال ششم، شماره ۴. ص ۲۹۹-۲۹۷.